

УДК 821.161.3-1

Мазуркевіч Людміла Мікалаеўна

Мазырскі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя І.П. Шамякіна

(г. Мазыр, Беларусь)

sidora-71@tut.by

Прозарава Людміла Іванаўна

Сярэдняя школа № 16 г. Мазыра

(г. Мазыр, Беларусь)

luda1969@tut.by

АДМЕТНАСЦІ ФУНКЦЫЯНАВАННЯ КАЛАРАТЫВА БЕЛЫ Ў БЕЛАРУСКІХ ЛЕКАВЫХ ЗАМОВАХ

Лексіка колераабазначэння ў беларускіх замовах прадстаўлена сукупнасцю каларатываў, якія наводле характэрных прыкмет аб'ядноўваюцца ў пэўныя каляровыя коды. У артыкуле разглядаюцца адметнасці функцыянавання каларатыва

белы ў тэкстах беларускіх лекавых замоў, які з'яўляецца дастаткова пашыраным. Гэта колер добра, вялячэння, колер ачышчэння. Акрэслены колер у даследуемых тэкстах часцей за ўсё прысутнічае ў саматычным кодзе. Вяўлены асаблівасці яго словаўжывання непасрэдна звязаны з нацыянальнымі культурнымі традыцыямі беларусаў.

Ключавыя словы: беларуская мова, замова, каларатыў, каларонім, прыметнік, белы колер.

The vocabulary of color designation in Belarusian orders is represented by a set of coloratives, which are combined into certain color codes according to characteristic features. The article discusses the specific extended functioning of the colorative white in the texts of Belarusian medical orders. This is the color of goodness, healing, the color of purification. In the analyzed texts the color is most often present in the somatic code. The revealed peculiarities of its usage are directly related to the national cultural traditions of Belarusians.

Keywords: Belarusian, order, colorative, coloronym, adjective, white color.

Замова – гэта кароткай формы праявіны твор вуснай народнай паэзіі, своеасаблівая славесная формула, якая мае магічную сілу. У народзе замовы называюць заговорамі, наговорамі, шэптамі [1, с. 108]. Яны выступаюць адным з самых архаічных жанраў абрадавага фальклору і захоўваюць “... відавочныя прыметы язычніцкага светапогляду, якія выражаюцца перш за ўсё ў апеляцый адэпта да сіл прыроды, каб дабіцца жадаемага выніку” [2, с. 102].

Бытаванне замоў строга рэгламентавалася: іх можна было выконваць толькі ў пэўныя часы (на світанні або змярканні), у пэўным месцы (напрыклад, на скрыжаванні дарог), сам-насам або перад тым, каму адрасаваліся, і, нарэшце, толькі шэптам, прытым без перадыху. Структуру замовы складаюць: 1) увадзіны, у якіх звычайна заключана кароценькая малітва, што ўзнікла пад уплывам хрысціянства (“Святы Божа”, “Блаславі, святая Марыя” і інш.); 2) зачын, у якім у традыцыйнай формуле – апавяданне пра дзеянне таго, хто заговорвае (“Я, раб Божы, устану раненька...”); 3) галоўная, апавядальная частка – зварот-просьба да сіл прыроды дапамагчы, пазбавіцца ад зла; 4) закрэпка, якая пацвярджае тое, аб чым гаварылася ў замове: сказанае з’яўляецца абавязковым і безумоўным (“Слова мае моцнае...”); 5) заамянванне (“Амін”) – стэрэатыпная канцоўка з хрысціянскай малітвы [1, с. 114].

У беларускай фалькларыстыцы прынята дзяліць замовы на чатыры асноўныя групы: 1) замовы гаспадарчага прызначэння; 2) замовы ад розных хвароб; 3) замовы, звязаныя з сямейнымі адносінамі і прыватным бы-

там; 4) замовы, звязаныя з грамадскімі адносінамі. Больш за ўсё створана народам замоў ад хвароб. З дапамогай магічнага слова людзі спадзяваліся пазбавіцца ад сцёку крыві, ад ліхіманкі, лішая, скулы, зубного болю, ад укусу гадаў, шалёных сабак і многіх іншых захворванняў [1, с. 112].

Сістэма колераабзначэнняў, якая вылучаецца ў мове лекавых замоў, параўнальна невялікая. Найбольш часта ў пазначаных тэкстах сустракаюцца каларонімы-прыметнікі *белы, чорны, чырвоны, сіні*. Асабліваю і, відавочна, галоўную ролю ў беларускіх замовах адыгрываюць каларатывы *белы і чорны*, бо яны з'яўляюцца прыватнай праявай больш аб'ёмных апазіцый тыпу “святло – цемра”, “дабро – зло”, “дзень – ноч” і інш. Белы і чорны колеры знаходзяцца на супрацьлеглых пунктах каляровага спектра, а таму іх назвы і сімволіка выступаюць як антанімічныя.

Колер і адметнасці функцыянавання яго досыць часта становіліся аб'ектам пільнай увагі беларускіх навукоўцаў у галіне лінгвістыкі і культуралогіі (А.П. Васілевіч, Ю.М. Бабіч, Д.Д. Паўлавец, М.Я. Абрагімовіч, М.І. Швед, Т.В. Валодзіна, В.Б. Ермакова, А.А. Брагіна, М.М. Разладава, М.В. Шабовіч і інш.), паколькі характар функцыянавання лексікі са значэннем колеру адлюстроўвае не толькі праяўленні чалавечага мыслення, самабытнасць стылю канкрэтнага аўтара, яго творчую постаць, але і выразна падкрэслівае непаўторнасць індывідуальнага светабачання стваральніка тэксту. З даўніх часоў колеравая палітра пэўным чынам уплывала на свядомасць нашых продкаў і замацоўвалася, адпаведна, у фальклорных тэкстах, у тым ліку і ў тэкстах беларускіх лекавых замоў.

Прыметнік *белы* вядомы са старажытнасці, гэта агульнаславянскае слова індаеўрапейскага паходжання. Раней яно ўжывалася са значэннем ‘бляск’, ‘святліца, ззяць’. Для абазначэння белага колеру ў беларускай мове існуюць такія словы, як *малочны, беласнежны, жамчужны, сівы, серабрысты, снежны*. Яны паказваюць на інтэнсіўнасць праяўлення белага колеру, бо ўтвораны на аснове падабенства, асацыяцый. Гэтыя адценні колеру суадносяцца з прадметамі рэчаіснасці.

Невытворны каларатыву *белы* абазначае колер сонечнага святла, пры раскладванні якога ўтвараецца спектр, што складаецца з сямі колераў. Паводле слоўнікавага значэння лексема *белы* мае некаторыя рэчывыя асацыяцыі: ‘які мае колер снегу, крэйды; светлы, ясны’ [46, с. 86]. Лексема можа мець семантыку, уласціваю люксонімам.

Колераабзначэнні выконваюць у замовах дапаможную ролю, гэта значыць, што яны характарызуюць несутнасны (вонкавы) бок аб'екта сказа. У сувязі з гэтым цікавым уяўляецца той факт, што ўсё, што спалучаецца з белым колерам, валодае станоўчым значэннем і апісваецца суб'ектам як “сваё” (выключэнні

нешматлікія), а ўсё, што звязана з цёмным, – адмоўным значэннем, характарызуецца як “чужое” (параўнаем, напрыклад, белы колер у сувязі з днём, жыццём, бярозай, тварам, а чорны – у сувязі з ноччу, смерцю, морам і г. д.).

Моўны матэрыял сведчыць, што белы колер у тэкстах беларускіх лекавых замоў з’яўляецца дастаткова пашыраным. Белья колераабзначэнні, засведчаныя ў даследуемых тэкстах, часцей за ўсё прысутнічаюць у сама тычным кодзе ў наступных выпадках: 1) для характарыстыкі персанажаў: *белы волас* [4, с. 259]; *белага ліца, з белых рук, белья грудзі, белы жывот, белья плечы, белая косць, белья жылы* [4, с. 254–258]; 2) у апісанні аб’ектаў флары, фаўны, з’яў навакольнай рэчаіснасці: *Ёсць на свеце цвет сіні, ёсць цвет белы, ёсць цвет розавы. Як кесе цвету не перакасіць, сякеры дроў не перасекчы, так маёй (імя) суроку не відаць* [4, с. 167]; *Ехаў Госпад Бог на вараным кані, воран конь на белы камень спаткнуўся. Сустава з сустававай саткнулася* [4, с. 383]; *Ехаў Бог на белым коніку на калінавы мост, мост праламіўся, конь спатыкнуўся, сустава звіхнуўся* [4, с. 74]; *Белая бяроза, усяму свету прыгожа...* [4, с. 61]; *Ішла Насвєнчаная матка на чыстаму полю, несла ў правай руцы белую кветку...* [4, с. 138]; 3) у апісанні адзення: *... Выганяем мы сваю скаціну на поля, на адліну, выязджая к нам Гасподзь Бог на белым кані і ў белым плаці...* [4, с. 68].

У спалучэнні *белы камень* актуалізуецца сема прыметніка ‘чароўны’. Белы колер можа быць звязаны і з ідэяй святасці, што больш дакладна праяўляецца на фоне славянскай традыцыі ў цэлым: *На моры, на акіяні, на востраві на Буяні ляжыць белы камень, а на том белом камні Прэсвятая Бугородзіца...* [4, с. 62]; *Ехаў святы Юрэй на белам кані ў белам плаці, прехаў да белага каменя, сёк яго, рубаў яго, із каменя кроў не цякла* [4, с. 368].

Адметнай частотнасцю ў замоўных тэкстах характарызуецца ўстойлівае спалучэнне *белы свет* са значэннем ‘акаляючая рэчаіснасць, зямля з усім, што на ёй існуе; жыццё ва ўсіх яго праяўленнях’. Яно выступае ў традыцыйным значэнні (мір, Сусвет), а таксама ў вытворным ад яго абагульненым значэнні – ‘самае прыгожае, самае дарагое’: *Белы свет, на белым свеце ... стаіць слуп...* [4, с. 294]; *... Рабу божаму пазволь жыць на белым свеці і ў карысьці, і радасці, у добрам здароўі* [4, с. 48]; *Вадзіца царыца, божжа памашніца, ... увесь белы свет абмываеш...* [4, с. 262].

Варта адзначыць, што белья колераабзначэнні ў лекавых замовах пераважна прысутнічаюць у сама тычным кодзе. Саматызм *цела* амаль ніколі не выступае ў замовах самастойна, бо ён уваходзіць ва ўстойлівае спалучэнне і разглядаецца атрыбутывам: – *Бяжы паскарэй, (імя) у губы, у зубы, у косці, у цела бела...* [4, с. 385]; *... хрышчоная маты Марыя на хрысту стояла, белое тэльеце полотэнцем прыкрывала...* [4, с. 282]; *Звіх, павіх, развіх,*

тут табе, звiх, не бываць, жывой сырой касці не ламаць, белага цела не сушыць... [4, с. 138]; Круг-лішай, з цябе змяшаю, з белага цела зганяю – калючы, ламучы, свярбучы, палявы, лесавы, урочны... [4, с. 332]. Спалучэнне белае цела выступае ў пералічаным радзе як абагульненае найменне, далейшае разгортванне тэксту апісвае ўсе яго часткі: Круг-лішай, з цябе змяшаю, з белага цела зганяю – калючы, ламучы, свярбучы, палявы, лесавы, урочны... Скаціся ты, круг, бокам з буйной галавы, з яснай крыві і з сэрца, з тонкага воласа, белых рук, ног... [4, с. 332].

Словаспалучэнні белья рукі, белья косці, белья віскі, белы твар (ліцо) сустракаюцца ў той жа пазіцыі, што і белае цела: Угавараю я цябе ў (імя) з буйной галавы, з гарачай крыві, з белага ліца... [4, с. 263]; Выгаворваю з (імя) урокі, улёкі, падзівы, прыгаворы..., выгаворваю з буйнае галавы, з белага ліца, з тошчага жывата... [4, с. 172]; ... белага цела не крышыла, касцей не ламала, крыві не паліла, сініх жыл не нацягала, белых віскоў не сушыла, каб ёй у добрым задроўі настанавіла [4, с. 173]; ... І выхадзіця вы, зглазы-ўрокі з белага ліца, з зсных вачэй [4, с. 259]; ... Угавараем, умаўляем з белай касці... [4, с. 317]; Угавараю я цябе з буйной галавы, з яркіх ачэй, чорных брывей, белай косці, з краснай крыві, са ўсіх жыл, са ўсіх суставаў [4, с. 320]; Я ціба выганяю, я ціба вымаўляю з белых касцей... [4, с. 378]; ... звiх унімаецца з белага ліца, з белых рук... [4, с. 170]; Доўга ты тут не стаяў, ... выгавараю з касцей, ... з белых жыл, з белай касці, з белага воласу [4, с. 179]; Яшчэ выгаворваю з касцей, з маічэй, з жыл ..., з белай касці [4, с. 178].

У згаданым радзе іншых частак цела таксама сустракаецца спалучэнне белы волас (белья косы): На сінім моры камянь, на тым камені дуб, на тым дубе... трыдзевяць урок ... рыжы волас, белы волас... [4, с. 273]; Угавараю з касцей, з маічэй, ... з белага воласа... [4, с. 178–179]; Мінайцеся, зазрашчы, ад чорных кос, ад белых кос, ад сініх кос, ад рудых кос [4, с. 170].

Белы колер і яго адценні ў замовах выступаюць як колер добра, вылячэння, поспеху, перамогі над злымі сіламі, як колер ачышчэння, далучэння да свету добрых звышнатуральных сіл. Белы колер таксама можа выступаць і як міфалагічны эквівалент дзённага святла, якое ўспрымаецца людзьмі як дабро: Ты ідзі, скула, на сіняе мора. А на тым сінім моры ляжыць белы камень, на белым камні дзявіца сядзіць. Яне не шые, яна не мые, яна не тчэ і не прадзе, толькі рабу Івану помаіч ад паганых скул дае [4, с. 206]; Стаяць столікі засціланья, кубачкі наліваньня, там вам піці, гуляці, а гэтаму чалавеку здароўечка даці. На лёгкае спанне, на смачнае ўжыванне, на беламу свету хадзіці і з добрымі людзьмі гаварыці [4, с. 381].

Матэрыял дазваляе сведчыць, што лексіка са значэннем колеру ў тэкстах лекавых замоў – этнакультурны фактар нацыянальнай самабытнасці

беларусаў. Белыя колераабазначэнні часцей за ўсё прадстаўлены ў тэкстах лекавых замоў у саматычным кодзе, а колеравае значэнне прыметніка *белы* мае станоўчую сімволіку, адлюстроўваючы нацыянальнае бачанне свету праз сувязь колеравага сімвала з культурным вопытам народа.

Літаратура

1. Беларуская вусна-паэтычная творчасць: падручнік / К. П. Кабашнікаў [і інш.]. – Мінск : Вышэйшая школа, 1988. – С. 108–115.
2. Топорова, Т. В. Др.-англ. *Erce, eorban modor* – русск. *мать сыра земля* / Т. В. Топорова // Заговорный текст. Генезис и структура. – М. : Индрик, 2005. – С. 102–111.
3. Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы / пад рэд. М. Р. Судніка, М. Н. Крыўко. – 3-е выд. – Мінск : БелЭн, 2002. – 784 с.
4. Замовы / уклад.: У. А. Васілевіч, Л. М. Салавей ; уступ. арт. Л. М. Салавей. – Мінск : Беларусь, 2009. – 519 с.